

ĆUTANJA U SVETLU FEMINISTIČKIH TEORIJA¹

Američka spisateljica Tili Olsen je 1978. godine, u svojoj šezdeset i petoj, objavila knjigu pod naslovom *Ćutanja (Silences)* koja je bila rezultat njenog skoro dvadesetogodišnjeg interesovanja za navedenu problematiku. Njena knjiga do sada važi za jedan od najtemeljnijih doprinosa koji je – već tada, u vreme svog nastanka – za dugi niz godina odredio puteve feminističkih istraživanja i, što je jednako važno, koji je uticao na tadašnju praksu – autorsku, čitalačku, kritičku i izdavačku, ali i školsku i akademsku. „Pomagala nam je da živimo, radimo, stvaramo, i to svakodnevno“² svoju pohvalu autorki i njenoj knjizi izrazila je spisateljica Alis Voker, i u tome nije bila jedina. Olsenina knjiga bila je označena – pre svega kod njenih koleginica – kao nezamenjiv priručnik, lekcija, sveto pismo, pionirsko inovativno delo, hrabar čin, pa i eksperiment.

Reč je o delu koje je već sa stanovišta vrste teško opredeliti, jer se njiše negde između teorijskog objašnjenja, interpretacije, referenca na temu, statističkog pregleda, dnevnika čitaoca i antologije tekstualnih odlomaka. Ne nedostaje mu ni kreativna književna dimenzija koju uglavnom izražavaju – prazni beli listovi i proredi u tekstu koji, između ostalog, nude prostor za čitalačku maštu i saradnju. Osnovni deo publikacije, a pre svega njen drugi deo, predstavljaju spisateljičini izabrani, a često i komentarisani odlomci iz tuđih tekstova, uglavnom dnevnika, korespondencije, autobiografskih dela itd., u kojima više ili manje priznati autori i autorki 19. i 20. veka opisuju svoju borbu za vlastitu književnost – borbu sa samim sobom, sa jezikom, socijalnim okruženjem ili najbližim okolnostima, sa književnim i neknjiževnim konvencijama najraznolikijih vrsta. Te fragmente je upotrebila kao dokazno sredstvo, na koje je oslonila svoje uverenje u zatvorenost (ovde konkretno američkog) književnog kanona i njegovu nepotpunost, u isključivanje čitavih velikih grupa autora i autorki iz udžbenika i školskih programa, njihovo prećutkivanje i marginalizovanje, u društveno i istorijsko nasilje koje je krivo za na stotine i hiljade nenapisanih, potcenjivanih ili izgubljenih knjiga i dela, neostvarenih talenata, prinudnih prećutkivanja; o tehnikama prisiljavanja na ćutanje/zavezivanje jezika, koje se odnosi posebno na one koje ne možemo bez teškoća da uvrstimo u preovladavajući diskurs – dakle, u paradigmu belog čoveka, po mogućstvu akademski obrazovanih predstavnika srednje klase. Stvaranje svih „drugačijih“ – zbog njihove pripadnosti „pravom“ ili „nepravom“ društvenom polu, klasi, njihove seksualne orijentacije i boje kože sa kojom su se rodili itd. – nije prisutno u vidnom polju kritike i nauke o književnosti a time ni u obrazovnim ustanovama, medijima i čitavom društvu.

Najočiglednijom Olsen smatra diskriminaciju književnosti koju su stvorile žene; tu je reč o bukvalno masovnoj pojavi zatiranja i to kroz vekove, o sasvim osmišljenom sistemu represije,

¹ Tekst je potpoglavlje istraživačkog rada *Semantika ćutanja*, realizovanog u projektnoj agenciji VEGA Slovačke akademije nauka.

² Olsen, Tillie: *Silences*. New York : A Delta Book, 1989, na 1. strani omota.

negacije, zatiranja i zapostavljanja koji je prouzrokovao ne samo brisanje ženskih glasova iz književnosti, već i ćutanje samih žena. Kao polazište za to Olsenova upotrebljava pretpostavku da svako ima pravo na to da čita svoje priče neposredno, necenzurisane, neprikladne tuđim, na primer patrijarhalnim interesima koje možemo da otkrijemo u temeljima savremene politike, društvene etike ili religije – a istovremeno i u književnosti kao društvenoj instituciji. Svako istovremeno ima i pravo da svoju nadarenost slobodno razvija, naime, ne priklanjajući se maskiranju, dvoznačnosti i autocenzuri ili bez potrebe da imitira tuđe kulturne, mentalne, seksualne modele, odnosno da im se prilagođava pod prinudom. Njeno mišljenje i interesi, naravno, odražavaju uticaj ženskog i mirovnog pokreta u SAD tokom šezdesetih godina 20. veka, a sa druge strane, svojim heurističkim i književnokritičkim delima ona je obama pokretima dala konkretan impuls koji se naširoko primio, recimo u školskoj i akademskoj praksi ili na drugim naučnim područjima kao što su istorija, teorija prava itd.

Ćutanja Tilie Olsen imaju svoju genezu i nastavak. Autorka je usmenu varijantu rasprave *Ćutanja u književnosti* (kojom kasnije počinje prvi deo svoje knjige), mada tada još pod naslovom *Smrt stvaralačkog procesa*, predstavila još tokom školske 1962/63. u Radcliff institutu. Godine 1965. u *Harper's Magazine*-u bio je objavljen njen članak „Ćutanja u književnosti“ koji je potekao iz njenih beleški za pomenuto predavanje. Odmah je bilo jasno da je u svom razmišljanju dotakla osetljiv živac. Fotokopije njenog članka bile su svuda, i kada je početkom sedamdesetih godina u *Women's Studies Newsletter* počela da objavljuje spisak knjiga koje ponovo treba pročitati, vrednovati, otkriti ili rehabilitovati – a sve to su bile knjige nasilno gurnute u ćutanje, prećutanih ili ćutećih žena, spisateljica i pesnikinja – postala je ne samo pobudnica važnih pomeranja na književnoj sceni (dovoljno je ako pomenemo brojna izdanja knjiga i dela autorki na koje je upozorila), ali i pokretač novih produktivnih pravaca u feminističkoj književnoj kritici i teoriji.³

Knjiga, koja je bila objavljena tek trinaest godina nakon prvog predavanja na temu ćutanja u književnosti, ni u kakvom slučaju nije deo spiska „akademskih“ dela. Na kraju krajeva, kao što navodi Fiškinova, bile su jedino autorkino štivo na univerzitetu gde je pronašla odgovarajuće gradivo za svoje istraživanje, interpretacije i opažanja. Njena knjiga je izlazila iz života i vraćala se natrag, direktno u život, po autorkinom zapisu u jednom od njenih primeraka posvetila ju je ne „nama koji smo većina čovečanstva“, već svima koji su na svojoj koži osetili diktat vlasti, teror preovladavajućeg diskursa, breme ćutanja, iako samo u vidu umetnosti svakodnevnog života kojem su oduzeti ugled i priznanje i koji se gubi u tišini. Olsenova je među takve, bez zadržke, ubrojala i samu sebe. Njena bibliografija jasno pokazuje da je na put književnosti stupila tek onda kada je ćutanjem odslužila (u kulturi) svoj deo kao žena i majka sa svojim svakidašnjim obavezama i brigama. Svoju prvu knjigu *Reci mi zagonetku* (*Tell me a Riddle*) objavila je 1962, naime, kad joj je bilo 49 godina.

Na problem ženskog pisanja neposredno upozorava druga rasprava iz prvog dela knjige pod naslovom *Jedna od dvanaest: Žene koje su spisateljice u našem veku*, gde je ona postavila pitanje zbog čega je u književnosti prisutno izrazito manje žena, zbog čega je toliko njih

³ Već o nastanku *Silences* Glej Fishkin, Shelley Fisher: "Reading, Writing and Arithmetic: The Lesson Silences Has Taught Us", u: *Listening to Silences; New Essays in Feminist Criticism* (ur. Elaine Hedges – Shelley Fisher Fishkin). New York – Oxford : Oxford University Press, 1994.

prinudeno na čitanje (ako ne pišu) za razliku od muškaraca (koji književnost pišu) i zašto, ako već žene nešto napišu, o njima i o tome znamo toliko tužno malo: „Kako je moguće da intelektualno, naučno ili umetnički-kulturno žene nisu dale ni najmanji doprinos u odnosu na ono što su doprineli muškarci?“⁴ Objašnjenje te zapanjujuće razlike autorka otkriva jedino u kulturnoj i društvenoj praksi koja je drugačija za žene u odnosu na muškarce. Zato se kasnije u knjizi čak u većem broju poglavlja posvećuje i pitanju u vezi sa materinstvom žena i njihovim kreativnim mogućnostima; a ta dva puta postavlja u međusobnu suprotnost kao nespojive, odnosno, spojive samo po cenu ogromnog ličnog napora, neprestanog prekidanja rada i koncentrisanosti na njega, oštrog unutrašnjeg konflikta između različitih životnih poziva. Olsenova, na primer, citira Silviju Plat iz njenog romana *Pod staklenim zvonom*: „Savršenstvo je strašno. Ne može da ima decu. Popunjava naručje.“ Ili Anais Nin, koja je zapisala da „stvaranje i ženstvenost nisu međusobno skladni“.⁵ Naravno, to mišljenje je bilo sasvim korigovano; već je i sama Olsenova upozoravala na to da nije u pitanju slobodan izbor, već seksistička manipulacija, što se vidi već iz toga da takav izbor muškarce, uprkos njihovom roditeljstvu, dotiče samo u izuzetnim slučajevima.

Na sličan način autorka raspravlja o značaju obrazovanog sistema koji proizvodi otuđenost žena-studentkinja u odnosu na njihovo lično iskustvo i istovremeno i pad njihove samosvesti, jer ono što same doživljavaju ne pronalaze kao kulturno reflektovano i potvrđeno. Kao univerzalno ljudska nameću im se maskulina iskustva i iz njih izvedeni modeli ponašanja.⁶ Mišljenja koja predstavlja Olsenova naširoko dokumentuje citiranjem književne građe i pisama, a istovremeno i razgovorima sa spisateljicama i pesnikinjama. Svoja opažanja dopunjuje i putem statističkih analiza tako da iz objavljenog kvantitativnog pregleda autorki sa različitim književnim nagradama (uz uzimanje u obzir vremena njihove podele) možemo da shvatimo da su uspesi žena ocenjivani drugačijim merilima nego dela muškaraca; zato u patrijarhalno zasnovanoj kulturi prevladava težnja da se žene isključuju iz kulturnog i društvenog života i da se njihova dostignuća obezvrede kao rubna, nevažna, dakle bez značaja. Jednaku težnju Olsenova otkriva u kvantitativnom istraživanju najrazličitijih književnih antologija, u kojima su žene sa svojim tekstovima prisutne u neraszumnoj manjini; tu tužnu sliku dopunjuje i potvrđuje istraživanje enciklopedijskih dela, univerzitetskih kurseva, spiskova za čitanje preporučenih autora, književnokritičkih odjeka u časopisima, naručenih intervju sa autorima odnosno autorkama za časopise i dnevne novine; i, uz sve to, Olsenova navodi podatak preuzet iz istraživanja Džin Malens (Jean Mullens): jedan protiv dvanaest! To je odnos koji po Malensovoj izražava prosečan broj spisateljica i pesnikinja koje su uključene u 112 najkorišćenijih udžbenika književnosti i književnih čitanki za đake i studente američkih škola. Na svakih jedanaest muškaraca, naime, dolazi samo jedna žena. Povremeno su ti procenti još niži, a tek tu i tamo su donekle naklonjeniji ženama. Osnovna težnja tog odnosa je zapanjujuće rečita.⁷

⁴ Olsen, Tillie, n. d., str. 27. Citirano po prevodu Libore Indruchove v češtinu z upoštevanjem izvirnika hkrati. u: *Aspekt*, 1995, br. 1, str. 24–25.

⁵ Olsen, Tillie: n. d., str. 30. i 31.

⁶ Tu se Olsenova poziva na knjigu Elen Šovolter (Elaine Showalter) *Žene i školski programi za književnost*, pa iz nje citira. Olsen, Tillie, n. d., str. 29.

⁷ Olsen, Tillie, n. d., str. 186–193.

U trećem eseju prvog dela Olsenova se posvećuje opusu jedne od najviše zapostavljenih ili zaboravljenih autorki, Rebeke Harding Dejvis, tačnije, njenoj prozi iz 1861, *Život u gvozdenim mlinovima* (*Life in the Iron Mills*), koja je ponovo štampana 1972. godine. Tu je u praksi predstavila kako analizirati delo autorki koje ponovo treba otkriti javnosti. Fiškinova navodi obimne spiskove autorki čije knjige su tokom sedamdesetih i osamdesetih godina ponovo štampali u različitim izdavačkim kućama – između ostalog i zaslugom Tili Olsen. Upravo ona je dala inicijativu za prva ponovljena izdanja; njen biografski i književni esej o Dejvisovoj zapravo je nastao kao predgovor za ponovljeno izdanje u izdavačkoj kući *Feminist Press*. Pokretu koji je inicirala Olsenova, naravno, pridružile su se različite autorske grupe, Afroamerikanke, autorke hispanskog ili indijanskog porekla, spisateljice iz Azije, lezbejske autorke itd.; tako je feministički pokret na području književnosti istovremeno pridobio izrazito multikulturnu obojenost i često je presecao i vlastite stereotipe, na primer, stereotip o jedinstvenom – u smislu jednakom – kolektivnom ženskom iskustvu.

Ne samo da je Olsenova dalekosežnošću svoje knjige *Ćutanja* prizvala u život na desetine, možda i na stotine zaboravljenih, potlačenih spisateljskih, odnosno pesničkih ostvarenja iz prošlosti, već je doprinela i izražavanju brojnih savremenih autorki koje su lutale u mraku svojih sumnji i predrasuda. O tome svedoče navodi iz korespondencije koju je Olsenova sačuvala o objavljivanju *Ćutanja* i omogućila pristup do nje upravo Fiškinovoj. Jedna od autorki, Meri Džejn Mofet, Olsenovoj je pisala sledeće: „Mislim na vas kao na ‘Tili Rodnu’ (Appleseed).“⁸ Pojavile su se i brojne antologije dela ženskih autorki, *oral history* je za svoja istraživanja našla još jedno obimno polje, povezivanje rodova kroz njihovo iskustvo društvenog pola. Javno predstavljanje se manifestovalo i u tematskom arsenalu feminističkih istraživanja i teorija (pitanje odnosa između majke i kćerke, arhetipskih seksualnih modela itd.). Kao veoma efikasan i smisaon pokazao se doprinos Tili Olsen problematici književnih vrsta. Njeno zanimanje za do tada marginalizovane zapise različitih vrsta, biografske, čitalačke beleške, dnevnike, pisma, razgovore – sve to je izazvalo zanimanje za istraživanje aspekta vrsta u ženskom stvaranju; i tako je ubrzo postalo jasno (u saradnji sa sociologijom književnosti), da ženski način pisanja za sebe otkriva i razvija svoje žanrovske postupke, da zatvoreni oblik dela (na primer klasični roman) ne odgovara ženskom načinu egzistiranja jer izražava muške mentalne i jezičke preference kao i njihove centripetalne sklonosti. Olsenova u svojim „časovima brojanja“ navodi da je zaista neprihvatljivo to da žene nisu adekvatnije zastupljene ni u antologijama poezije ili kratkih priča, iako je u ženskoj književnoj produkciji reč o najmasovnije gajenoj književnoj vrsti koje su prihvatljive upravo zbog manjeg obima, a time i vremenske dostupnosti i mogućnosti izvođenja „među ostalim delovima“, odnosno među svakodnevnim obavezama spisateljice/pesnikinje – žene i majke.

Kod Fiškinove možemo da naletimo na uzgred naveden podatak da je jedno od izdanja *Silences* imalo podnaslov *Kada pisci ne mogu da pišu*.⁹ Nije suviše ni posebno naglasiti: Olsenova analizira tzv. eksterna ćutanja; sama ih označava kao „neprirodna“, nametnuta politikom, cenzurom, svakodnevnom životnom upregnutošću, ekonomskim položajem, polnom ulogom – narušenim samopouzdanjem, egzistencijom u neprestanim diskontinuitetima, naime ćutanjima kod kojih „život ne dolazi do izraza“, gde su „okolnosti“ odlučile

⁸ Fishkin, Shelley Fisher: “Reading, Writing and Arithmetic: The Lesson *Silences* Has Taught Us”, str. 29.

⁹ Fishkin, Shelley Fisher, n. d., str. 31.

da se nisi rodio/la u pravom već u deprivilegovanom polu, rasi, društvenoj klasi, da ćeš ostati bez obrazovanja, podrške itd. U stvari, u pitanju je ćutanje kao posledica toga da su te doveli do ćutanja, posledica represije, nerazumevanja, dezinterpretacije, odbacivanja... naime, ćutanje koje ima svoj izvor izvan tela teksta i predstavlja upravo njegovo odsustvo, naime, absencu izraza. Adrijen Rič, zajedno sa esejem Virdžinije Vulf *Sopstvena soba*, delo Olsenove smatra za delo koje ne možeš da prezreš, posebno ne onda kada se odvija debata o uslovima ili okolnostima u kojima književnost uopšte može da postoji.¹⁰

Knjiga *Ćutanja* dotakla je mnogo društvenih tabua i njihova detabuizacija je odigrala ulogu „merila“ za brojna buduća feministička i multikulturalna istraživanja. Najviše obrađena je tema odnosa (napetosti) između umetnosti i materinstva; mnoštvo projekata je proizašlo iz razmatranja Olsenove o njihovoj nespojivosti, što je ona poduprla obimnim navođenjem autorki koje su, tokom svog stvaralačkog rada, ostale bez dece¹¹ ili koje su pod pritiskom nepodnošljivih životnih i stvaralačkih okolnosti okončale svoje živote samoubistvom, takozvanim „izborom smrti“ ili su možda u krajnjim situacijama svog života pokušale da počine samoubistvo.¹² Svoje delo Olsenova je zapravo u celini posvetila jednom jedinom cilju: dokazati da su žene za stvaranje jednako sposobne kao i muškarci, jer književne činjenice ukazuju na izrazit nesklad u zastupljenosti muških i ženskih književnih autora; uzrok za to leži u društvenim, životnim i kreativnim okolnostima koje su manje povoljne po žene (i marginalizovane manjine) i koje im sistematski nameću ćutanje, odricanje od reči.

Naravno da je ova knjiga naišla i na kritične glasove koji su Olsenovoj prebacili tu subjektivnost, neujednačenost u navođenju primera, u smislu da iz svog dela izostavlja uspešne ženske autorke ili je rapsodično samosažaljiva, što navodno određuje i ton njenog izvođenja.¹³ Fiškinova mnoge od takvih pomisli odbacuje kao nekorektne, u smislu da ne poštuju celinu sadržaja, njegove unutrašnje raspodele i to kako knjiga zvuči kao celina. Sama Fiškinova je, kao što navodi, na temu *Ćutanja* razgovarala sa šezdeset naučnika, kritičara, autora, izdavača i urednika, proučila je sve dostupne reference o knjizi, čak i reakcije na korespondenciju u koje joj je pružila uvid sama autorka. Polazeći od svih tih referenci, ona u knjizi vidi suštinski doprinos razgradnji kanonizovane predstave o američkoj književnosti, doprinos prepoznavanju mehanizama koji su deo književnog stvaralaštva izbrisali iz istorijskog sećanja, koji još uvek nisu uklonjeni i pokušavaju da utišaju grupe i pojedince u književnosti koji se ne uklapaju u preovlađujuću odn. vladajuću kulturnu shemu.

Fiškinova, dakle, Tili Olsen pripisuje aktuelnost i važenje. Mada, u nekom drugom tekstu, zajedno sa Elen Hedžis upozorava i na određen napredak u vezi sa istraživanjem problematike ćutanja od šezdesetih godina pa nadalje. To se dogodilo pre svega u vezi sa poststrukturalizmom, približno u prvoj polovini osamdesetih godina, koji je dobio priznanje i snažan odjek i u feminističkim teorijama; počeo je da se interesuje za takvo tekstualno ćutanje koje izvire iz unutrašnje usmerenosti samih tekstova kao jezičkih/diskurzivnih struktura, naime, za tzv. interno ćutanje. Sa istraživanjem tekstovnog semantičkog ćutanja Olsenova je, po mišljenju više kritičara, uspostavila jedan od najprovokativnijih izazova poslednjih

¹⁰ Fishkin, Shelley Fisher, n. d., str. 38, op. br. 12.

¹¹ Olsen, Tillie, n. d., str. 31.

¹² Olsen, Tillie, n. d., str. 227.

¹³ Fishkin, Shelley Fisher, n. d., str. 33–34.

decenija; po mišljenju autorki uvodnog teksta uz zbornik feminističkih rasprava *Prislušivati Ćutanja (Listening to Silences)* Olsenova je taj aspekt svoje teme predvidela u pomenutim belim mestima i belim stranicama svoje knjige.¹⁴

Zainteresovanost poststrukturalistički zasnovane nauke o književnosti i hermeneutike za „pukotine“ i „ogrebotine“ u značenjskoj strukturi teksta dovela je do redefinisavanja problematike semantičkog ćutanja, do prevazilaženja i dopune starije varijante ćutanja, u okviru koje je ovaj fenomen bio isključivo shvaćen kao absenca. Muk/ćutanje u toj fazi istraživanja dobija pozitivnu funkciju, poseban je znak prisustva određenih značenja i sadržina u delu, ograničava prostore budnosti/spretnosti i senzibilnosti u suprotnosti sa određenim egotizmom govora – uključujući i stoičko, buntovničko ili preventivno ćutanje. U ćutanje koje razumemo na taj način onda možemo da ugradimo – kao pozitivan značenjski kvalitet (često i svojstva junakinja ili junaka) – osluškajući, posmatrajući, odnosno budan meditativni muk koji stupa u prvi plan posebno u književnostima koje podležu drugom/drugačijem kulturnom kodiranju nego što je zapadnoevropsko, ili, tačnije, koje gaje druge/drugačije književne likove za razliku od normativno-delujućih kanonizovanih oblika. Jedino u tom praznom, a istovremeno i slobodnom horizontu jezičko-estetske realizacije dela otvara se prostor i za polisemiozu, višeglasje značenja, njihovu zajedničku i suprotstavljenu igru, unutar koje puno potencijalno značajnog ostaje nedorečeno već samo nagovešteno, mnogo toga sadržinski prikriveno, mada prisutno.

Ako Hedžis i Fiškinova zajedno sa Kejt Adams govore o povećanju zanimanja, na primer, u poeziji „obojenih“ žena, za interpretaciju pesama iz njihove stvaralačke „sredine“ – dakle, iz takvih informativnih mreža koje obuhvataju i značenjski zasićuju samu jezičku strukturu pesme (kao, na primer, usmena tradicija u pričama, fotografije, istorijska dokumentacija), očigledno najavljuju tu dispoziciju ćutanja, odnosno značenjskog delovanja lingvističkih i nelingvističkih nagoveštaja koje aktivira sav okolišni kontekst komunikacijskog (ovde pesničkog, autorskog ili recepcijskog) događaja. Računaju na tu dispoziciju pesničke metafore i simbolike, koja u igru značenja povlači i njihov nelingvistički sastav.

Na razumevanje ćutanja kao aktivnog predstavljanja izbora ili otpora u odnosu na dominantni diskurs, u svojoj raspravi o delu tri autorke, Džejn Ostin, Šarlote Bronte i Virdžinije Vulf, nadovezala se Patricija Lorens. U suprotnosti sa ćutanjem koje je posledica isključivanja žena iz javne sfere, ćutanje je istakla kao odgovarajuće oruđe za samoizražavanje žena i ženskih junakinja u određenim istorijskim i kulturnim okolnostima. Ipak je ponudila i drugačiji pogled na pitanje književnih vrsta: „Ta ženska tradicija, koja ima veze sa razvojem romana i njegovom sposobnošću da se prepozna unutrašnji život, govoreći subjekt engleskog romana nadomestila je opažajućim, prisluškujućim, raspravljajućim, sanjajućim ženskim subjektom.“¹⁵ Njegov „unutrašnji diskurs“ je aktivan izraz junakinje, njenog stvarnog prisustva u tekstu, ali i u delovanju, mada istovremeno deluje i kao komentar i omogućava njenu samosvojnu izjavu, samo drugačijim sredstvima. Lorens govori o „alternativnom kodu istine“ ili o takvom načinu izražavanja nesuglasja i besa koji je u određenim situacijama istovremeno jedini mogući i društveno dopušten – o „ritualu istine“. Istovremeno ga junakinja može ispuniti čime god

¹⁴ Hedges, Elaine – Fishkin, Shelley Fisher: „Introduction“, u: *Listening to Silences*; str. 5.

¹⁵ Laurence, Patricia: „Women's Silence as a Ritual of Truth: Study of Literary Expression in Austen, Brontë, and Woolf“, u: *Listening to Silences; New Essays in Feminist Criticism*, str. 156.

želi, snovima, razmišljanjem o svojoj temi (na primer kod Vulfove) itd. Autorka rasprave polazi od mišljenja da ako smo već naleteli na granice izgovorivog, onda nas barem upozoravaju na neizbežnost traganja za sredstvima kojima možemo da izrazimo, odnosno nagovestimo i ono što je neizgovorivo, neobuhvativo. Samo u tom smislu ćutanje po Lorensovoj označava nedostatak, nesposobnost ili absencu (govorećeg, ne ćutećeg subjekta).

Razvijanje tog stila koji je zasnovan na nedirektnom ili hipotetičkom izražavanju, zahteva kultivisanje našeg osećaja za izbor određenog tona ili intonacije, pa i rečnika, smisla za neverbalni deo izjave – pored ostalog, uslovljava i viši stepen neposrednosti prilikom pisanja sa karakteristično adekvatnijim prostorom za beleženje osećanja i osećaja junakinja kao i njihovih autorki. Po Lorensovoj to zavisi pre svega od tačke gledišta potencijalnog čitaoca ili kritičara i njegovog odnosa prema stvarnosti, da li ćutanje junakinja u romanima pomenutih spisateljica razume kao izraz njihovog odsustva ili prisustva; da li uopšte shvata sve koordinate – lingvističku, psihološku, sociološku, kulturnu i istorijsku. „Opredeljenje“ određenog ćutanja može biti čak ambivalentno – u zavisnosti od toga da li kritičar pristupa tekstu od spolja ili iznutra, da li ga razume kao deo patrijarhalnog nasleđa ili njegovog prevazilaženja.

Pri semantičkom dekodiranju takvih ćutljivih govora i izjava često dolazi do dezinterpretacija u vezi sa pripisivanjem pasivnosti – kao i nedostataka (misaonih ili jezičkih) – njihovim nositeljicama i nosiocima. Reč je o tradicionalnom pristupu koji ne zna unutar samog sebe da kultiviše čulo za dinamiku ćutanja i njihovu potenciranost, kao ni smisao za uravnoteženu saradnju svih učesnika u samom komunikacijskom događaju. Do učvršćivanja represivne moći i nasilja pa i do ispražnjivanja i instrumentalizacije jezika/govora dolazi upravo onda kada se takva uravnoteženost gubi iz komunikacije i reč postaje monološka i bez odjeka. O „ritualima istine“, navodi autorka, progovorio je i Fuko u svom delu *Nadzirati i kažnjavati* i to upravo u vezi sa diskurzivnošću i njenom moći, kada je upozorio na važnost lokalizacije subjekta u diskursu. Ipak, tek novi vek je dopunio sredstva represije do takve mere da su nosioci druge ili drugačije od vladajuće diskurzivnosti često bili izlagani ne samo simboličnom već i fizičkom izopštavanju iz društva; njihov zatvor, izgnanstvo i potpuna izolacija postali su oruđe za jačanje moći vladajućeg diskursa.

(Post)feministički preokret u pojmovanju teme ćutanja, na koju još jednom želimo da upozorimo, posebno je povezan sa izazovima pred kojima se u današnje vreme našla nauka. Ne samo da su razum i njegovo otelotvorenje, dakle nauka, dali doprinos granicama nesaznajnog i neizgovorivog, već svoje saveznike danas traže upravo tamo gde ih ranije nisu, naime, u diskursima koje su odbacivali ili čak pod prinudom brisali i pretvarali u ćutanje. Umetnost i književnost zbog njihove jedinstvene i dragocene sposobnosti da izbegnu apstraktnu redukciju i uništavanje svog predmeta – živog govora kao celine življenja – tako stupaju u samo središte filozofske pažnje. Ništa manje, međutim, i gendersko iskustvo žena koje duboko u sebi čuva osećaj za dijalektiku posebnog i univerzalnog, telesnog i jezičko-simboličnog u vezi sa – istorijski uslovljenim – silaskom žena u bezdan koji se otvara unutar svakog sistema označavanja. Njihovo ćutanje je u sebi vekovima generisalo ne samo negativne već i pozitivne sadržaje; ono čitaoca danas povlači dublje u tekst, „ne bi li aktivno – ponekad radije telom nego rečima – interpretirao kulturne dimenzije diskursa koji je oblikovan preko znakova i položaja“.¹⁶

¹⁶ Laurence, Patricia, n. d., str. 159.

IZ LITERATURE

- Barthes, Roland: Kritika a pravda. U: Roland Barthes: *Rozkoš z textu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1994.
- Barthes, Roland: Lekce. U: Maurice Merleau-Ponty, Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes: *Chvála moudrosti*. Bratislava: Archa, 1994.
- Barthes, Roland: Nultý stupeň písania. U: Roland Barthes: *Rozkoš z textu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1994.
- Barthes, Roland: Potešenie z textu. U: Roland Barthes: *Rozkoš z textu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1994.
- Barthes, Roland: Prednáška. U: Roland Barthes: *Rozkoš z textu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1994.
- Borovnik, Silvija: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač, 1995.
- Butler, Judith: O jazyku, ubližovaní a cenzúre. *Aspekt*, 1997, br. 3.
- Cixous, Hélène: *Smích Medúzy*. *Aspekt*, 1995, br. 2-3.
- Čmejková, Světa: Žena v jazyce. Slovo a slovesnosť, LVI, 1995, str. 43–55.
- Fishkin, Shelley Fisher: Reading, Writing, and Arithmetic: The Lesson *Silences* Has Taught Us. U: *Listening to Silences; New Essays in Feminist Criticism* (ur. Elaine Hedges – Shelley Fisher Fishkin). New York – Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Foucault, Michel: *Slová a veci*. Bratislava: Kalligram, 2000.
- Fokkema, Douwe: Odhaľovanie zmyslu a teoreticko-empirická explanácia v literárnej vede alebo odkaz formalizmu a štrukturalizmu. Prevela Silvia Pokrivčáková. Rukopis, do sada neobjaviljen.
- Hedges, Elaine – Fishkin, Shelley Fisher: Introduction. *Listening to Silences; New Essays in Feminist Criticism* (ur. Elaine Hedges – Shelley Fisher Fishkin). New York – Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Irigaray, Luce: Božské ženy. *Aspekt*, 1996, br. 2.
- Jaworski, Adam: *The Power of Silence. Special and Pragmatic Perspectives*. Newbury Park – London – New Delhi: SAGE Publications, 1993.
- Kenížová-Bednářová, Katarína: Francúzska ženská literárna tvorba a kritika. *Aspekt*, 1995, br. 1.
- Laurence, Patricia: Women's Silence as a Ritual of Truth: A Study of Literary Expressions in Austen, Brontë, and Woolf. U: *Listening to Silences; New Essays in Feminist Criticism* (ur. Elaine Hedges – Shelley Fisher Fishkin). New York – Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Lloyd-Thomas, Katie: Vstup do čiary. U: Oravcová, Jana – Mitášová, Monika, ur.: Rodové štúdiá v umení a kultúre. Bratislava: Sorosovo centrum súčasného umenia, 2000.
- Marcelli, Miroslav: *Prípad Barthes*. Bratislava: Kalligram, 2001.
- Neustupný, Jiří V.: Poststrukturalismus a Pražská škola. Slovo a slovesnosť, LIV, 1993, str. 1–6.
- Niet radosti bez rozdielnosti. Rozhovor *Aspektu* s Hélène Cixous. U: Rozhovory aspektu z rokov 1993–1998. Bratislava: *Aspekt*, 1998, str. 67.
- Olsen, Tillie: Mlčania (deo pohlavja Jedna z dvanástich: Ženy, ktoré sú spisovateľkami v našom storočí). *Aspekt*, 1995, br. 1.
- Olsen, Tillie: *Silences*. New York: A Delta Book, 1989.
- Petříček, Miroslav, jr.: Subjekt čili svědectví. U: *Subjekt – autor – auditórium: Subjekt v priestoroch umenia*. Bratislava: Sorosovo centrum súčasného umenia, 1997.
- Showalterová, Elaine: Femininní, feministické, ženské. U: Směry literární interpretace XX. století (texty, komentáře). ur. Michal Peprník. Olomouc: Univerzita Palackého, 2000.
- Vaňková, Irena: *Mlčení & řeč (v komunikaci, jazyce a kultuře)*. Praha: ISV, 1996.
- Vaňková, Irena: Mlčení v komunikaci. Slovo a slovesnosť, LVII, 1996, str. 91–101.
- Vodrážka, Mirek: Třetí pohlaví. U: Oravcová, Jana – Mitášová, Monika, ur.: Rodové štúdiá v umení a kultúre. Bratislava: Sorosovo centrum súčasného umenia, 2000.
- Zajac, Peter: Súčasný vedecký obrat a literárna veda. U: P. Z.: Pulzovanie literatúry (Tvorivosť literatúry II). Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993.
- Wojda, Dorota: *Milczenie słowa (o poezji Wisławy Szymborskiej)*. Krakov: Universitas, 1996.

(Sa slovenačkog prevela **Ana Ristović**)